

Iwona Gródź

Polskie Towarzystwo Retoryczne

ORCID: 0000-0003-0151-6909

Kultura języka z retoryką w kształceniu humanistyczno-społecznym. Zarys problemu

Streszczenie

Tematem tekstu jest wskazanie potrzeby promowania kultury języka i retoryki w kontekście kształcenia humanistycznego. To jeden ze sposobów zapobiegania nasileniu się zakłóceń komunikacyjnych, takich jak *trolling*, *hejting* czy *flaming* w przestrzeni medialnej. Celem jest odpowiedź na społecznie sygnalizowaną potrzebę zwiększenia świadomości językowej rozmówców w przestrzeni masowej komunikacji, poprawienie jakości kultury języka, który jest używany publicznie oraz wzmocnienie szacunku wobec ekspertów z zakresu językoznawstwa czy komunikacji społecznej. Efektem rozważań jest próba wskazania konieczności włączenia nauczania kultury języka z retoryką (przede wszystkim sztuki argumentacji) do szeroko pojętego kształcenia humanistyczno-społecznego. Dzięki niemu nowe pokolenia uczestników globalnej komunikacji medialnej będą potrafiły odpowiedzieć na kluczowe pytania: jak mówić *versus* pisać w sposób kulturalny i etyczny, żeby nas słuchano *versus* czytano? A co ważniejsze będą potrafili praktykować zdobytą w tym zakresie wiedzę.

Słowa kluczowe: kultura języka, retoryka, komunikacja, zakłócenia komunikacyjne.

Language culture with rhetoric in humanities and social studies. Outline of the problem

Abstract

The topic of the text is to indicate the need to promote the culture of language and rhetoric in the context of humanities education. This is one of the ways to prevent the increase in communication disruptions such as trolling, hating or flaming in the media space. The aim is to respond to the socially signaled need to increase the linguistic awareness of interlocutors in the space of mass communication, improve the quality of the culture of the language used in public and strengthen respect for experts in the field of linguistics and social communication. The result of the considerations is an attempt to indicate the need to include teaching the culture of language with rhetoric (primarily the art of argumentation) into the broadly understood education in the humanities and social sciences. Thanks to it, new generations of participants in global media communication will be able to answer key questions: how to speak versus writing in a cultural and ethical way so that we are listened to versus read? And more importantly, they will be able to practice the knowledge acquired in this area.

Keywords: language culture, rhetoric, communication, communication disruptions.

Wstęp

Retoryka jest sztuką, która w emocjach dostrzega formę reakcji na świat. Pomaga ona uzewnętrznić obawy tych, którzy pragną wyrazić swój stosunek do rzeczywistości ukształtowanej przez „dialektykę miłości i straty”. Jako sztuka, która prowadzi do pełniejszej i bardziej złożonej interpretacji tej rzeczywistości, retoryka wspiera publiczność w rozwoju jej tożsamości. W swojej trosce o emocje, retoryka staje się jednym ze sposobów, w którym logos nabywa nowych i bardziej złożonych umiejętności rozumowania.

James L. Kastely

To, jak rzeczywistość jest ukazywana w języku i czy ją akceptujemy bądź też pragniemy ją zmieniać, w dużej mierze zależy od formy przekazu na jej temat. Dlatego kultura języka w połączeniu z retoryką, a więc rozumiana, nie tylko w kontekście poprawności językowej, lecz także tożsama z narzędziem realnego działania człowieka¹, może okazać się ważną kwestią do rozważenia w ramach zmian kształcenia nowych pokoleń uczestników komunikacji publicznej w XXI wieku². Szczególnie jako rodzaj prewencyjnego działania na rzecz poprawy zarówno jakości komunikacji w mediach, jak i działania na rzecz porozumienia się bez zakłóceń i agresji. Tak pojęta kultura języka z retoryką w toku kształcenia humanistyczno-społecznego jest przedmiotem tych refleksji.

Walery Pisarek już przed laty wskazywał, że „warto by było [...] podjąć kampanię społeczną na rzecz promowania kultury zachowania językowego w rodzinie”³. Dodac

¹ Przypomnę, że badacze podkreślają od lat, że „[...] kontakty językowe należy rozpatrywać w wymiarze duchowym człowieka, z uwzględnieniem jego podstawowych potrzeb i praw”. Zob. J. Puzynina, *Kultura języka* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001, s. 56.

² Por. A. Kaliszewski, *Literatura XX i XXI wieku w kształceniu dziennikarzy. Zarys problemu* [w:] *Dziennikarstwo a literatura w XX i XXI wieku*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, J. Snopek, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011, s. 61–70.

³ W. Pisarek, *Troska o kulturę języka polskiego wczoraj i dziś*, „Język Polski” 2013, nr XCIII/5, s. 325. Gdyż, jak twierdził wskazany badacz: „[...] późne owoce owej «ordynarnej komunikacji rodzinnej» obserwujemy po latach w publicznych dyskusjach Polaków. Niestety, również Polek. A to one przez wieki uczyły nas delikatności i wrażliwości językowej. Także dziś bez wsparcia ze strony ich i całych rodzin nie zmienimy postaw komunikacyjnych następnych pokoleń. Mówiąc w Polsce o kulturze języka dziś, wczoraj, przedwczoraj, dawniej czy niegdyś, a także jutro, nie sposób nie przypomnieć powtarzanej przy takich okazjach obowiązkowo sentencji z aktu fundacyjnego Akademii Zamojskiej: «Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie». Bo rzeczywiście bez szkół i nauczycieli nic nie zmienimy. I znów ciśnie się na usta inny znany cytat, tym razem z artykułu Juliusza Kleinerera: «Dobry program, dobry podręcznik i zły nauczyciel to kombinacja znacznie gorsza niż zły program, zły podręcznik i dobry nauczyciel», cyt. za: U. Ostrowska, *Doświadczenie wartości edukacyjnych w szkole wyższej*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Techniczno-Rolniczej, Bydgoszcz 1998, s. 325. Natomiast inni językoznawcy, m.in.: Jan Miodek, Andrzej Markowski, Ewa Kołodziejek, Bogdan

do tego trzeba też: „kultury zachowania językowego w przestrzeni medialnej”. Jedną z jej funkcji jest wszak funkcja wzorotwórcza. To niewątpliwie jedno z ważniejszych wyzwań, które trzeba, systemowo, stopniowo, a więc efektywnie wdrażać, żeby przeciwdziałać wielu antyspołecznym zjawiskom językowym (trollowanie⁴, hejtowanie⁵ czy *flaming*⁶), które zmierzają do szerzenia zamętu semantycznego w porozumieniu, ośmieszania czy obrażania rozmówców. Wszystkie te działania nadawcy komunikatu, niedopuszczalne z punktu widzenia kultury języka, są w dużej mierze nie tylko efektem jego poczucia anonimowości czy bezkarności w przestrzeni wirtualnej komunikacji masowej, lecz także braku odpowiednich kompetencji językowych, świadomości funkcji przekazów słownych, możliwości stosowania adekwatnych narzędzi retoryki. Jednocześnie odbiorca, który nie posiada odpowiedniej wiedzy o zjawiskach językowych, sposobach myślenia czy emocjach i motywacjach rozmówców⁷, a więc świadomości, tworzącej barierę ochronną, jest narażony na manipulację, dezinformację czy konsekwentną i zmasowaną propagandę. Bagatelizowanie tego typu braków w kształceniu z zakresu kultury języka czy mechanizmów retorycznej propagandy może prowadzić do większych zagrożeń, także w zakresie zagrożeń bezpieczeństwa, o których wiele mówiono, mówi się obecnie, ale i tak ciągle trzeba o tym przypominać⁸.

Walczak zgodnie podkreślali, że dopóki będą żyli, nie zaprzestaną szerzenia wiedzy o języku polskim. Kultura języka dzisiaj bywa rozumiana zarówno jako dyscyplina naukowa, jak i sposób humanistycznego myślenia (zob. debatę w czasie konferencji z okazji stulecia „Języka Polskiego” 12 kwietnia 2013 roku w Krakowie na temat: „Kultura języka polskiego dziś”).

⁴ „Pojęcie *trollowanie* (z ang. *trolling for fish*) ściśle wiąże się terminem wędkarskim określającym metodę połowu ryb przez ciągnięcie przynęty za łodzią, tzw. łowienie na haczyk. W odniesieniu do terminu internetowego przynęta przyjmuje postać napastliwej, kontrowersyjnej, często nieprawdziwej wiadomości najczęściej niezwiązanej z danym tematem. Internetowy *troll* zarzuca więc swoją «przynętę» – często w sposób bardzo nachalny i wulgarny – i robi to głównie po to, aby wywołać kłótnię”. E. Musiał, *Trolling jako przykład zagrożeń informacyjnych w cyberprzestrzeni* [w:] *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym*, red. H. Batorowska, E. Musiał, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2017, s. 226. Jako ciekawostkę o walorach edukacyjnych, w dalszej części rozważań, Emilia Musiał wskazała, za portalem smosh.com, typy internetowych „złośliwców”, np.: „podpalacz”, „pedantyczny gramatyk” („gramatyczny nazista”), „wojownik”, „ekspert” (człowiek-encyklopedia), „złodziejaszek”, „prześladowca”, „troll-dawca” (s. 227).

⁵ Zob. m.in.: M. Juza, *Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, nr 25, s. 29.

⁶ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej (trolling, flaming, hejting)*, „Prace Językoznawcze” 2014, nr XVI/4, s. 89–98.

⁷ Naukowcy wskazywali dwa źródła agresywnych zakłóceń komunikacji w sieci: brak wiedzy i/albo nieumiejętność radzenia sobie z emocjami. Sugeruje to konieczność pogłębionej edukacji społeczeństwa z zakresu: kultury komunikacji (w tym kultury języka, zasad retoryki itp.) oraz psychologii społecznej (emocji i motywacji). Zob. m.in.: M. Maj, *W sieci nie panuje głupota tylko złość – uważają naukowcy*, <https://di.com.pl/w-sieci-nie-panuje-glupota-tylko-zlosc-uważają-naukowcy-48829>, opublikowane w 17.09.2013 (dostęp: 6.11.2023).

⁸ Zob. m.in. *Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym. Teoria i praktyka*, red. H. Batorowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2015, t. 1.

Kultura języka z retoryką versus kultura komunikacji

Zakłócenia komunikacyjne są efektem antystrategii konwersacyjnych, które z kolei generują konflikty. Ich przejawem na poziomie języka jest „słowna degradacja partnera, świadome działania prowadzące do nieporozumień, lekceważenie netykiety, zasad *savour-vivre'u*”⁹. W kontekście zakłóceń – jak przypomniła Alina Naruszewicz-Duchlińska – można mówić głównie w trzech kontekstach: „*trollingu* – uporczywego utrudniania komunikacji; *flamingu/flame wars* (ang. ‘wojna płomieni’) – kłótni internetowej o wyjątkowym nasileniu napastliwości, odbiegającej od polemiki” oraz *hejtingu* – oznaczającego próbę deprecjacji osoby bądź tematu poprzez bezlitosną, nieuzasadnioną merytorycznie, emocjonalną krytykę”¹⁰. Z tych definicji jasno wynika, że zadaniem tych działań nie jest porozumienie, ale na przykład celem *flamingu* jest konflikt; *trollingu* jest utrudnianie porozumienia, a *hejtingu* – wyładowanie agresji¹¹. Działaniom tym towarzyszą więc konkretne emocje, a te generują określone zachowania językowe, których konsekwencją mogą być nawet groźne reakcje na owe zakłócenia.

Odpowiadając na oczywiste wydawałoby się pytanie, co w takiej sytuacji zrobić?, trzeba zacząć od początku, czyli edukowania młodych ludzi (i nie tylko) na temat kultury języka i możliwości prowadzenia nieagresywnych językowo polemik czy uprawianie profesjonalnej, rzetelnej, nieuwłaczającej nikomu krytyki. Nadzieja jest. Trzeba tylko przekuć ją w realne działanie.

Warto przypomnieć, że przez kulturę języka rozumie się świadome i celowe posługiwanie się językiem we wszystkich sytuacjach komunikatywnych. Aby opanować tę umiejętność, trzeba spełnić kilka warunków: należy posiadać podstawową wiedzę o języku¹². Poprawność językową elementów tekstu ocenia się na podstawie kilku kryteriów: „funkcjonalności, ekonomiczności, rozpowszechnienia, wystarczalności, kryterium estetycznego, autorytetu kulturalnego, narodowego”¹³. W skład kultury języka należy zaliczyć etykę i estetykę słowa. Pierwsza „[...] zakłada podmiotowe traktowanie odbiorcy przez nadawcę, to znaczy szanowanie go, uwzględnianie jego poglądów

⁹ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji ...*, s. 89.

Zob. też A. Awdziejew, *Strategie komunikacyjne (próba typologii)*, „Socjolingwistyka” 1991, nr XI, s. 7–20.

¹⁰ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej...*, s. 90.

¹¹ *Ibidem*, s. 93.

¹² Zob. m.in.: A. Markowski, *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 15–17.

¹³ Zob. m.in. W. Pisarek, *Słowa między ludźmi*, Wydawnictwo Radia i Telewizji, Warszawa 1986. „Kryterium autorytetu kulturalnego pozwala uznać za poprawne takie elementy języka, które są charakterystyczne dla mowy grupy społecznej albo określonych osób cieszących się autorytetem kulturalnym, czyli postrzeganych jako osoby posługujące się poprawną polszczyzną. Współcześnie w Polsce za taki autorytet kulturowy można uznać inteligencję wielopokoleniową, zwłaszcza humanistyczną. Osoby, które mogą być uważane za autorytety w kwestii poprawności językowej, to językoznawcy: Jan Miodek, Jerzy Bralczyk, Andrzej Markowski, Witold Doroszewski, Walery Pisarek. Drugim składnikiem kultury języka jest sprawność językowa nadawcy tekstu” (oprac. I. Pikoń).

i nienarzucanie własnych¹⁴. Druga sugeruje możliwość oceny języka pod kątem tego, czy dostarcza pozytywnych wrażeń estetycznych, czy budzi negatywne uczucia lub jest neutralny pod tym względem¹⁵.

Dyskusje na temat poprawności językowej i krytycznej oceny błędów w przestrzeni cyfrowej są znane od lat. Warto więc poświęcić kilka uwag wypowiedziom metanarracyjnym na ten temat. Wszak „kultura języka – jak przypomniał Piotr Zbróg – należy do kluczowych pojęć językoznawstwa i jednocześnie stanowi jeden z tych terminów, który w istotnym stopniu stał się swoistym lingwistycznym argotyzmem¹⁶”. We wpisach internautów pojawiają się więc liczne wypowiedzi na ten temat. Badacze podkreślali wysoki prestiż społeczny kultury języka. Jak czytamy:

Internauci mają z kulturą języka bardzo dobre skojarzenia i przypisują jej wysoką rangę społeczną zarówno w wymiarze deskryptywnym, jak i afektywnym. Utożsamiają ją m.in. z poprawnością, grzecznością, elegancją językową, przez nią wyraża się szacunek wobec języka, wobec innych, wobec przeszłości i teraźniejszości Polaków, ale kulturze języka zagrażają wulgaryzmy, błędy, skrótów w SMS-ach, zapożyczenia. Jednostkowo tylko pojawiały się wątpliwości co do zasadności jej bezwzględne przestrzegania, zazwyczaj jednak tonowano te uwagi wskazywaniem rangi kultury języka i wyrażano szacunek wobec niej¹⁷.

To potwierdza społeczną świadomość i potrzebę promowania dobrych nawyków językowych w każdej sytuacji i przestrzeni komunikacyjnej.

Z uwagi na podjęty temat trzeba koniecznie raz jeszcze powtórzyć, że w zakresie składników „kultury języka” znajduje się także etyka. Ta ostatnia, z perspektywy językoznawczej, jest rozumiana jako „przekazywanie komunikatu prawdziwego w sposób uczciwy, rzetelny i przyjazny dla odbiorcy¹⁸”. To ważny warunek udanego porozumienia, ponieważ – jak czytamy – „zakłada określoną postawę nadawcy tekstu wobec jego odbiorcy, a także właściwy stosunek odbiorcy tekstu do jego nadawcy”. W opinii Jadwigi Puzyniny, „aby odpowiedzieć na pytanie, jak się ma kultura słowa do etyki słowa, trzeba najpierw przypomnieć rozumienie, zarówno słowa „kultura”, jak i „etyka¹⁹”. Pierwsze obejmuje „[...] zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswajanych w toku interakcji, zawierająca również wytwory takich zachowań²⁰”. Drugie, w kontekście słowa, sugeruje przede wszystkim „poszanowanie godności każdego człowieka i traktowanie go życzliwie, także wtedy, kiedy negatywnie oceniamy jego postawę czy zachowania,

¹⁴ T. Zgółka, *Język wśród wartości*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1988.

¹⁵ W. Kochański, A. Markowski, *O dobrej i złej polszczyźnie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.

¹⁶ P. Zbróg, *Reprezentacja społeczna kultury języka w przestrzeni cyfrowej*, „Polszczyzna w dobie cyfryzacji”, red. A. Hącia, K. Kłosińska, P. Zbróg, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020, s. 133.

¹⁷ *Ibidem*, s. 145.

¹⁸ M. Mikosińska, *Kultura języka polskiego współcześnie*, „Humanities and Cultural Studies” 2019, nr 1, s. 20.

¹⁹ J. Puzynina, *Kultura języka a etyka słowa*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 2 (741), s. 34–40.

²⁰ *Ibidem*.

kiedy wyraźnie odczuwamy jego inność czy nawet obcość”²¹. To ważna konstatacja, ponieważ zakłada, że nie musimy się z kimś vs czymś zgadzać, żeby okazywać szacunek.

Z etyką słowa łączymy więc „zasady uprzejmego kontaktu”²². W tym sensie kultura słowa to „szacunek i życzliwość wobec innego, niezależnie od jego statusu społecznego, wieku, postaw światopoglądowych i stanu moralności”²³. Ważną kwestią jest też pamięć o tym, że istnieje możliwość wyrażania rozmaitego stopnia grzeczności, uprzejmości i delikatności. Na przykład Zenon Klemensiewicz już w latach 60. XX wieku zwracał uwagę na uczuciowe zabarwienie językowych struktur. Pisał:

[...] ta sama formalnie grupa wyrazów ułożona dokładnie tak samo w zdanie może mieć różne znaczenie i różny aspekt uczuciowy: obojętny albo ironiczny, kpiarski, a przez to obraźliwy albo na odwrót, otaczający gorzką zawartość słodką otoczką. I tu może językoznawca podać pierwszą wskazówkę higieny językowej: oszczędzaj bliźniego, łagodząc kształt swoich wypowiedzi, nawet wtedy, kiedy masz prawo, kiedy musisz przekazać mu przykrą dla niego treść. Trzeba tu postawy altruistyczno-sympatycznej, trzeba delikatności i taktu językowego. Grubiaństwo, opryskliwość, uszczypliwość, kpiarstwo nie są z pewnością sposobami przekonania, pouczenia, wychowania, pozyskania²⁴.

Takie podejście jest ważne, gdyż nie tylko sugeruje konieczność szerokiego ujmowania kultury języka, lecz także dostrzegania, że komentarze należące do grupy hejtu mogą być wyrażane bez użycia wulgaryzmów²⁵. Lingwistyczna definicja „hejtingu”²⁶ wyraźnie to podkreśla.

Dlatego tak ważna jest, oprócz kultury języka, wiedza z zakresu retoryki. Tym bardziej, że publikacje poświęcone zakłóceniom komunikacyjnym w przestrzeni medialnej rzadko uciekają się do wskazania wiedzy i narzędzi specyficznych dla analizy retorycznej. Najczęściej wykorzystuje się je do obserwacji tropów retorycznych lub czynników sprzyjających skutecznemu komunikowaniu się nadawcy i odbiorców konkretnych tekstów kultury²⁷. Jest jednak szansa na zmianę tego punktu widzenia. Świadczą o tym

²¹ *Ibidem*.

²² Dodatkowo „Polska etykieta językowa jest wyrazem aprobowanego społecznie modelu grzeczności. Grzeczność językowa, czyli używanie przez mówiących określonych wyrażeń językowych o funkcji grzecznościowej (zwanym popularnie zwrotami grzecznościowymi), powiązana jest ściśle z grzecznością niejęzykową (niewerbalną)” (zob. m.in.: M. Marcjanik, *Etykieta językowa* [w:] *Współczesny język polski...*, s. 281–291; *eadem*, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007; *Mowa rozświetlona myślą*, red. J. Miodek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999).

²³ Zob. J. Puzyńska, *Jeszcze raz o kulturze języka*, <https://etykasklowa.ukw.edu.pl/download/43508/jeszcze-raz-o-kulturze-jezyka.pdf> (dostęp: 6.11.2023).

²⁴ Z. Klemensiewicz, *Higiena językowego obcowania*, „Język Polski” 1965, nr 1, s. 2–3.

²⁵ P. Wajs, *Zjawisko hejtingu i trollingu na @ponfitex_pl. Analiza tweetów na przykładzie profilu papieża Franciszka*, „Kultura – Media – Teologia” 2016, nr 25, s. 59–70.

²⁶ A. Naruszewicz-Duchlińska, *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej...*, s. 90.

²⁷ Zob. M. Rusinek, *Retoryka obrazu*, Słowo/obraz, terytoria, Gdańsk 2012.

Zob.: Ch. Perelman, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, przekł. M. Chomicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002; K. Burke, *Filozofia formy literackiej*, przekł. E. Rajewska,

choćby antycypacje uznanych badaczy. Na przykład we wprowadzeniu do *Retoryki dawniej i dzisiaj* Michał Głowiński pisał:

Teraźniejszy renesans retoryki wynika stąd [...], iż jest ona w stanie odpowiedzieć na pewne współczesne pytania, że koresponduje z zainteresowaniami teorią komunikacji. Renesans ten ma różne przejawy i ogarnia wiele dziedzin, od filozofii języka poczynając [...], a na praktycznych problemach, związanych z perswazyjnymi właściwościami mowy, kończąc²⁸.

O próbie aktualizacji retoryki klasycznej pisał też przed laty Helmut Bonheim²⁹. Autor uskarżał się na nadmiar dawnych terminów przywoływanych współcześnie i zbyt wąskie definicje, co wprowadzało zamęt do rozważań. Dodatkowo problem miejsca retoryki w kanonie nauk podjęty został w koncepcjach europejskiego i amerykańskiego nurtu *new rhetoric*, którego przedstawiciele jasno podkreślili, że współczesna teoria komunikacji nie może istnieć poza „nowoczesną” (otwartą na różne rozumienia) definicją retoryki³⁰. Na współczesne rozumienie argumentacji wpłynęły z kolei badania Chaima Perelmana, również odwołujące się do retoryki antycznej³¹. Odpowiedzią na pojawienie się nowych potrzeb badawczych była w Polsce *Retoryka opisowa* Jerzego Ziomka (1990), której autor dopuszczał możliwość wykorzystania jej narzędzi, także w rozumieniu masowych mediów audiowizualnych, a obecnie też cyfrowych.

Nie można zaprzeczyć, że wszelkie przejawy agresji językowej w sieci to zachowanie, nie tylko antyjęzykowe, lecz także antyspołeczne³². Do konfliktu, którego wyrazicielem są słowa, dochodzi, gdy istnieją dwie aktualne, na pozór sprzeczne, potrzeby. Każda strona ma pomysł na działanie (strategię), które zaspokoi tę potrzebę, i te strategie wykluczają się wzajemnie. Tylko idea „porozumienia bez przemocy”³³, która proponuje: „obserwacje *vs* interpretacje”, „uczucia *vs* uczucia rzekome”, „potrzeby *vs* strategie do

Wydaństwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014; K. Burke, *Rhetoric of Motives*, Prentice-Hall, New York 1952.

²⁸ M. Głowiński, *Retoryka dawniej i dzisiaj*, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 1, s. 201.

²⁹ H. Bonheim, *Retoryka klasyczna – dziś*, przeł. K. Biskupski, „Teksty” 1976, nr 4–5, s. 177–198.

³⁰ „Głównym założeniem tego nurtu było postrzeganie retoryki jako nauki podstawowej i interdyscyplinarnej, która uwzględnia zmiany zachodzące w procesie komunikacji spowodowane pojawieniem się mediów audiowizualnych. Antyczne podstawy retoryki uległy więc rozszerzeniu, a jej obszar wyznaczony został w pewnym sensie na nowo. W taką perspektywę badawczą interesująco wpisuje się np. koncepcja Kennetha Burke’a, która łączy antyczne teorie retoryki z nowymi tendencjami w teorii komunikacji, rozszerzając zakres tak pojmowanej retoryki o funkcje, jakie pełni w społeczeństwie używana jako środek kształtowania relacji międzyludzkich”. K. Burke, *Tradycyjne zasady retoryki*, przeł. K. Biskupski, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 2, s. 219–306.

³¹ Ch. Perelman, *Imperium retoryki...*

³² Zob. m.in.: D. Jachyra, *Trollowanie – antyspołeczne zachowania w internecie, sposoby wykrywania i obrony*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 28, s. 253–261.

³³ Zob. „Porozumienie bez Przemocy (NVC – *Nonviolent Communication*), nazywane również komunikacją empatyczną lub językiem serca, ma na celu wspieranie dialogu między ludźmi oraz budowanie społeczeństw opartych na empatii i uwzględnianiu potrzeb wszystkich osób, zob. m.in. www.fundacja-trampolina.org.pl. Zob. też warsztat: Joanna Matejczuk, „Chcesz mieć racje czy relacje?” – język szakala i język żyrafy w Porozumieniu bez Przemocy, 25 X 2023, „Dzień zdrowia psychicznego” UAM.

ich zaspokojenia”, a nie postawy oparte o paradygmat winy i kary, a w szczególności: „nakładanie swoich ocen i opinii na rzeczywistość”; „interpretacje powodujące ból, złość”; „oczekiwania względem drugiej strony (musisz, powinieneś)”; „przypisywanie odpowiedzialności za konflikt, moje uczucia, drugiej stronie”, może zminimalizować agresję w internecie³⁴. Każdorazowo kluczem do eliminacji negatywnych skutków komunikacyjnych nieporozumień w przestrzeni medialnej są uważność, celowość (funkcjonalność), stosowność (etyczność) tego, co chcemy przekazać i szacunek dla innych rozmówców³⁵.

Podsumowując: Jak mówić *versus* pisać bez agresji, żeby nas słuchano *versus* czytano? Nie ma jednej odpowiedzi na to pytanie. Niemniej za pośrednictwem mowy czy pisma przede wszystkim nawiązujemy kontakt, uzyskujemy wiarygodność czy zdobywamy sprawność mówienia/pisania. I w tym kontekście Jerzy Bralczyk zwraca uwagę na czysto ludzki i międzyludzki wymiar komunikacji językowej, której celem jest „bycie razem przez mówienie”³⁶. Natomiast kluczem satysfakcjonującej komunikacji jest połączenie kompetencji, uczciwości i „myślenia o tym, o czym się mówi”³⁷. Kultura języka z wiedzą z zakresu retoryki może pogłębić kompetencje. Natomiast świadomość ważności słowa, jego mocy sprawczej oraz wrażliwość na uczucia interlokutorów – to droga do wypowiedzi wiarygodnej, opartej na zasadach poprawnego użycia argumentacji i toczenia wyrafinowanych, nieuwłaczających nikomu dyskusji.

Zakończenie

Stan języka jest odzwierciedleniem stanu kultury i sposobu odczuwania świata w danym czasie³⁸. Dlatego Andrzej Kaliszewski, pisząc o literaturze XX i XXI w kształceniu dziennikarzy, zadał trzy pozornie tylko banalne pytania: dlaczego uczyć na ten temat, po co i jak³⁹. W tym miejscu można zapytać podobnie: dlaczego kultura języka w kształceniu, nie tylko dziennikarzy, jest tak ważna? Czemu wiedza z tego zakresu może się przysłużyć? I jak tę wiedzę w przystępny sposób przekazywać. Już pobieżna analiza pozwala na wyciągnięcie następujących wniosków. Po pierwsze, komunikacja to domena słowa, a więc wiedza z zakresu nauk o języku jest podstawą do poprawienia jakości komunikacji i zwiększenia szans na porozumienie. Po drugie, kultura języka

³⁴ Zob. na ten temat: L. Larsson, *Porozumienie bez przemocy w mediacjach. Jak być trzecią stroną w konfliktach?*, przeł. B. Pawłowska-Montwiłł, Wydawnictwo „Czarna Owca”, Warszawa 2009.

³⁵ Zob. też oświadczenie z 25 stycznia 2019 roku Rady Języka Polskiego w sprawie języka agresji, <https://rjp.pan.pl/dokumenty-rady?view=article&id=1743:oswiadczenie1-prezydium-rady-jezyka-polskiego-przy-prezydium-polskiej-akademii-nauk&catid=45> (dostęp: 6.11.2023).

³⁶ J. Bralczyk, *Jak mówić, żeby nas słuchano?*, <https://www.youtube.com/watch?v=TG4ZA-GnlPOY> (dostęp: 6.11.2023).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ B. Gaj, *Kultura języka z retoryką, czyli o nowej koncepcji programowej*, „Nauczyciel i Szkoła” 1998, nr 2 (5), s. 90–96. Por. też K. Polak, *Kształtowanie kultury języka uczniów jako zadanie szkoły*, „Hejnał Oświatowy” 2018, nr 1 (169), s. 3–6.

³⁹ Por. A. Kaliszewski, *Literatura XX i XXI wieku w kształceniu dziennikarzy...*, s. 61–70.

to punkt, w którym nauka i sztuka (retoryczna) mogą stanowić jedność⁴⁰. Po trzecie, nie należy zmniejszać udziału przedmiotów humanistycznych w edukacji, na rzecz przedmiotów bardziej „użytecznych”. Edukacja to przecież nie tylko usługa, to też nie ciągła zmienność, ale raczej świadomość potrzeby kultywowania cennych i podstawowych kompetencji, do których niewątpliwie zalicza się kultura języka. Po czwarte, sprawność językowa odpowiada na społeczną potrzebę narracyjności, a więc umiejętności snucia językowych opowieści o celach: „uwrażliwiających”, „zachowujących” w pamięci, „rozwijających poczucie ciągłości”, „orientujących, a więc zaspakajających zapotrzebowanie na sens”⁴¹. Po piąte, istotną kwestią, obok poprawności, jest erudycyjność, etycyzność i estetyczność języka, jaki zostanie przez młodych ludzi przyswojony. Celem końcowym jest wykształcenie ludzi świadomych języka, niezależnych intelektualistów, potrafiących kontrolować emocje i rozpoznawać wszelkie przejawy manipulacji.

Na koniec trzeba przypomnieć powtarzane, ale ciągle kluczowe, też dla tych rozważań pytanie: czy edukowanie albo tworzenie kampanii społecznych przeciw hejtowi jest skuteczne? Jako teoretyk i praktyk w nauczaniu mogę powiedzieć, że tak. O potrzebie edukowania w zakresie kultury języka świadczą też wiele badań ankietowych. Przykładem może być praca Katarzyny Grudzińskiej, w której autorka wykazała, że „[...] pomimo niechęci uczniów wobec kształcenia językowego, są oni świadomi jego konieczności”⁴². Jako uzasadnienie podawano: „potrzebę dobrego i skutecznego władania językiem polskim”, „szacunek wobec słowa”, „pogłębienie kontaktów między ludźmi przez usprawnianie umiejętności dyskusji”⁴³ i wiele innych.

Okazało się też, niejako przy okazji, mówił już o tym Paweł Trzaskowski, że „wiele osób nawet nie wiedziało, że hejtuje. Przyznaje się do tego tylko kilka procent komentujących”⁴⁴. To efekt braku świadomości językowej, która prowadzi do tego, że cienka granica między krytyką a hejtem jest wielokrotnie przez internautów przekraczana. Cenzura nie jest dobrym rozwiązaniem tej kwestii, dlatego edukacja wydaje się rozwiązaniem optymalnym. To dzięki niej ludzie mogą zrozumieć na czym polega, a co ważniejsze, jak się przejawia na poziomie języka gorsze traktowanie innych, wzbudzenie wobec nich negatywnych uczuć. To może sprawić, że internetowi dyskutanci będą bardziej skłonni szukać dialogu opartego na kulturze języka jako „[...] najlepszego sposobu na eliminowanie wielu dysfunkcji w komunikacji”⁴⁵.

⁴⁰ Por. na temat pisania H.G. Gadamer, *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004, s. 237.

⁴¹ A. Kaliszewski, *Literatura XX i XXI wieku w kształceniu dziennikarzy...*, s. 64.

⁴² Na pytanie: *Czy jesteś przekonany, że nauka o języku w szkole jest potrzebna?* aż 85 osób odpowiedziało twierdząco, a przecząco zaledwie 5, pozostałych 10 uczniów nie udzieliło odpowiedzi (zob. K. Grudzińska, *Oczekiwania i postawy wobec kształcenia językowego [w:] eadem, Kulturoznawczy wymiar szkolnej nauki o języku*, Exante Wydawnictwo Naukowe, Wrocław 2021, s. 159).

⁴³ *Ibidem*, s. 159.

⁴⁴ P. Trzaskowski, *Hejt jest zjawiskiem bardzo subiektywnym*. Wywiad Agnieszka Warnke, <https://culture.pl/pl/artykul/dr-pawel-trzaskowski-hejt-jest-zjawiskiem-bardzo-subiektywnym-wywiad> (dostęp: 6.11.2023).

⁴⁵ *Ibidem*.

Bibliografia

- Arystoteles, *Retoryka*, przeł. H. Podbielski [w:] Arystoteles, *Dzieła wszystkie*, t. 6, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001.
- Awdiejew A., *Strategie komunikacyjne (próba typologii)*, „Socjolingwistyka” 1991, nr XI, s. 7–20.
- Barthes R., *Analiza retoryczna*, przeł. K. Falicka, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 2, s. 251–256.
- Bonheim H., *Retoryka klasyczna – dziś*, przeł. K. Biskupski, „Teksty” 1976, nr 4–5, s. 177–198.
- Bralczyk J., *Jak mówić, żeby nas słuchano?*, <https://www.youtube.com/watch?v=TG4ZAGn-IPOY> (dostęp: 6.11.2023).
- Bralczyk J., *Język na sprzedaż*, Wydawnictwo „Branta”, Warszawa–Bydgoszcz 2000.
- Bralczyk J., *Poza prawdą i fałszem*, „Teksty” 1981, nr 6, s. 122–133.
- Brown S., *Jak mówić, żeby ludzie słuchali*, przeł. Z. Kościuk, Oficyna Wydawnicza Logos, Warszawa 1996.
- Burke K., *Filozofia formy literackiej*, przeł. E. Rajewska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk 2014.
- Burke K., *Rhetoric of Motives*, Prentice-Hall, New York 1952.
- Burke K., *Tradycyjne zasady retoryki*, przeł. K. Biskupski, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 2, s. 219–306.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi: teoria i praktyka*, przeł. B. Wojciszke, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1996.
- Cichocka H., Lichański J.Z., *Zarys historii retoryki: od początku do upadku cesarstwa bizantyjskiego*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1993.
- Dobrosielski M., *Logika a retoryka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1957.
- Gadamer H.G., *Prawda i metoda. Zarys hermeneutyki filozoficznej*, przeł. B. Baran, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Gaj B., *Kultura języka z retoryką, czyli o nowej koncepcji programowej*, „Nauczyciel i Szkoła” 1998, nr 2 (5), s. 90–96.
- Głowiński M., *Retoryka dawniej i dzisiaj*, „Pamiętnik Literacki” 1977, z. 1, s. 201.
- Grudzińska K., *Oczekiwania i postawy wobec kształcenia językowego [w:] K. Grudzińska, Kulturoznawczy wymiar szkolnej nauki o języku*, Exante Wydawnictwo Naukowe, Wrocław 2021.
- Grybosiowa A., *Język wtopiony w rzeczywistość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.
- Hamlin S., *Jak mówić, żeby nas słuchali: klucz do sukcesu zawodowego*, przeł. I. Morzoł, Wydawnictwo „Petit”, Warszawa 1994.
- Jachyra D., *Trollowanie – antyspołeczne zachowania w internecie, sposoby wykrywania i obrony*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2011, nr 28, s. 253–261.
- Juza M., *Hejterstwo w komunikacji internetowej: charakterystyka zjawiska, przyczyny i sposoby przeciwdziałania*, „Profilaktyka Społeczna i Resocjalizacja” 2015, nr 25, s. 27–50.
- Klemensiewicz Z., *Higiena językowego obcowania*, „Język Polski” 1965, nr 1, s. 2–3.
- Kochański W., Markowski A., *O dobrej i złej polszczyźnie*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- Kultura informacyjna w ujęciu interdyscyplinarnym. Teoria i praktyka*, t. 1, red. H. Batorowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2015.
- Larsson L., *Porozumienie bez przemocy w mediacjach. Jak być trzecią stroną w konfliktach?*, przeł. B. Pawłowska-Montwiłł, Wydawnictwo „Czarna Owca”, Warszawa 2009.

- Maj M., *W sieci nie panuje głupota tylko złość – uważają naukowcy*, <https://di.com.pl/w-sieci-nie-panuje-glupota-tylko-zlosc-uwazaja-naukowcy-48829>, opublikowane 17.09.2013 (dostęp: 6.11.2023).
- Marcjanik M., *Etykieta językowa* [w:] *Współczesny język polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2001.
- Marcjanik M., *Grzeczność w komunikacji językowej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Markowski A., *Kultura języka polskiego. Teoria. Zagadnienia leksykalne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Mikosińska M., *Kultura języka polskiego współcześnie*, „Humanities and Cultural Studies” 2019, nr 1, s. 20–26.
- Miodek J., *O normie językowej* [w:] *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1993.
- Mowa rozświetlona myślą*, red. J. Miodek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1999.
- Musiał E., *Trolling jako przykład zagrożeń informacyjnych w cyberprzestrzeni* [w:] *Bezpieczeństwo informacyjne w dyskursie naukowym*, red. H. Batorowska, E. Musiał, Wydawnictwo Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej, Kraków 2017.
- Naruszewicz-Duchlińska A., *Intencjonalne językowe zakłócenia komunikacji internetowej (trolling, flaming, hejting)*, „Prace Językoznawcze” 2014, nr XVI/4, s. 89–98.
- Kahane H., *Logic and Contemporary Rhetoric*, Wadsworth Publishing, Boston, Massachusetts, United States 1997.
- Kaliszewski A., *Literatura XX i XXI wieku w kształceniu dziennikarzy. Zarys problemu* [w:] *Dziennikarstwo a literatura w XX i XXI wieku*, red. K. Wolny-Zmorzyński, W. Furman, J. Snopek, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2011.
- Korolko M., *Sztuka retoryki. Przewodnik encyklopedyczny*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1990.
- Man de P., *Semiologia a retoryka*, przeł. M.B. Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 1989, z. 2, s. 269–284.
- Marciszewski W., *Logika z retorycznego punktu widzenia*, Zakład Semiotyki Logicznej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.
- Ostrowska U., *Doświadczenie wartości edukacyjnych w szkole wyższej*, Wydawnictwo Uczelniane Akademii Techniczno-Rolniczej, Bydgoszcz 1998.
- Oświadczenie z 25 stycznia 2019 roku Rady Języka Polskiego w sprawie języka agresji, <https://rjp.pan.pl/dokumenty-rady?view=article&id=1743:oswiadczenie1-prezydium-rady-jezyka-polskiego-przy-prezydium-polskiej-akademii-nauk&catid=45> (dostęp: 6.11.2023).
- O zagrożeniach i bogactwie polszczyzny*, red. J. Miodek, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1996.
- Perelman Ch., *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, przeł. M. Chomicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Perelmann Ch., *The New Rethoric and the Humanities. Essays on Rhetoric and Its Applications*, Springer, London 1979.
- Pisarek W., *Retoryka dziennikarska*, Ośrodek Badań Prasoznawczych, Kraków 1975.
- Pisarek W., *Słowo między ludźmi*, Wydawnictwo Radia i Telewizji, Warszawa 1985.
- Pisarek W., *Troska o kulturę języka polskiego wczoraj i dziś*, „Język Polski” 2013, nr XCIII 5, s. 323–325.

- Puzynina J., *Jeszcze raz o kulturze języka*, <https://etykaslowa.ukw.edu.pl/download/43508/jeszcze-raz-o-kulturze-jezyka.pdf> (dostęp: 6.11.2023).
- Puzynina J., *Język wartości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *Kultura języka a etyka słowa*, „Poradnik Językowy” 2017, nr 2 (741), s. 34–40.
- Rusinek M., *Retoryka obrazu*, Słowo/obraz, terytoria, Gdańsk 2012.
- Spence G., *Jak skutecznie przekonywać... wszędzie i każdego dnia*, przekł. M. Baranowski, Wydawnictwo „Rebis”, Poznań 1998.
- Szymanek K., *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny. Przekonuj skutecznie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 286–289 (hasło *Retoryka*).
- Trzaskowski P., *Hejt jest zjawiskiem bardzo subiektywnym*. Wywiad Agnieszka Warnke, <https://culture.pl/pl/arttykul/dr-pawel-trzaskowski-hejt-jest-zjawiskiem-bardzo-subiektywnym-wywiad> (dostęp: 6.11.2023).
- Wajs P., *Zjawisko hejtingu i trollingu na @ponfiteX_pl. Analiza tweetów na przykładzie profilu papieża Franciszka*, „Kultura – Media – Teologia” 2016, nr 25, s. 59–70.
- Zbróg P., *Reprezentacja społeczna kultury języka w przestrzeni cyfrowej*, „Polszczyzna w dobie cyfryzacji”, red. A. Hącia, K. Kłosińska, P. Zbróg, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020.
- Zgółka T., *Język wśród wartości*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1988.
- Ziomek J., *Retoryka opisowa*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1990.